

IJTIMOYIY STRAFIKATSIYA KONSEPSIYALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18240003>

Sa`dullayeva Manzura Mo`minjon qizi

sadullayevam004@gmail.com

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o`zbek tili va adabiyoti universiteti
Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi sotsiologiya yo`nalishi 2-kurs talabasi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy stratifikatsiyaning mazmuni, uning asosiy shakllari va nazariy yondashuvlari tahlil qilinadi. Karl Marks, Maks Veber va funksionalistlarning stratifikatsiyaga oid qarashlari solishtirilgan. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda stratifikatsiyaga ta'sir qiluvchi omillar — daromad, ta'lim, kasb, jins va madaniy farqlar doirasida ko'rib chiqiladi. Maqola ijtimoiy tengsizlik va harakatchanlikni tushunishda nazariy asoslar beradi.

Kalit so`zlar

Ijtimoiy stratifikatsiya, sotsiologiya, sinfiy tuzilma, Karl Marks, Maks Veber nazariyasi, vertikal mobilzatsiya, gorizontaal mobilzatsiya

Annotation

This article analyzes the essence of social stratification, its main forms, and theoretical approaches. The views of Karl Marx, R. Dahrendorf, Max Weber, and functionalists on stratification are compared. In addition, the factors influencing stratification in modern society — income, education, occupation, gender, and cultural differences — are examined. The article provides a theoretical basis for understanding social inequality and mobility.

Keywords

Social stratification, sociology, class structure, Karl Marx, Max Weber's theory, vertical mobility, horizontal mobility.

Аннотация

В данной статье анализируются сущность социальной стратификации, её основные формы и теоретические подходы. Сопоставлены взгляды Карла Маркса, Макса Вебера и функционалистов на стратификацию. Кроме того, рассматриваются факторы, влияющие на стратификацию в современном обществе — доход, образование, профессия, пол и культурные различия. Статья предоставляет теоретическую основу для понимания социального неравенства и мобильности.

Ключевые слова

Социальная стратификация, социология, классовая структура, теория Карла Маркса, Р. Дарендорф, теория Макса Вебера, вертикальная мобильность, горизонтальная мобильность.

Kirish. Hozirgi davrda jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar ijtimoiy tengsizlik masalasini yanada dolzarb qilib qo'yimoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, mehnat bozori talablarining o'zgarishi, daromadlar tafovuti va ta'lim imkoniyatlarining turlicha bo'lishi natijasida jamiyatda yangi ijtimoiy qatlamlar shakllanmoqda. Shu bois ijtimoiy stratifikatsiya — jamiyatning tabaqalarga bo'linishi jarayonini o'rganish ijtimoiy tabaqalar o'rtasidagi tafovutlar chuqurlashib borayotgan bir sharoitda muhim muammo hisoblanib, hozirgi kunda katta ahamiyat kasb etadi.

Sotsial stratifikatsiya muammosi sotsiologiya fanining bosh mavzularidan biridir. U jamiyatdagi sotsial tengsizlikni, ya'ni sotsial qatlamlarning daromadlar darajasi, turmush tarzi hamda imtiyozlarning mavjudligi yoki mavjud emasligiga ko'ra tabaqalanishini tavsiflaydi. Ibtidoiy jamoa davrida sotsial tengsizlik nisbatan ahamiyatsiz bo'lganligi sababli, bu davrda stratifikatsiya jarayoni deyarli kuzatilmagan. Jamiyat taraqqiyoti murakkablashgani sari tengsizlik ham kuchayib borgan va natijada insonlar daromadlari, ma'lumot darajasi hamda sotsial mavqeiga ko'ra bir-biridan farqlana boshlagan. Shu nuqtai nazardan, R. Darendorf ta'kidlaganidek, jamiyat tuzilishining eng muhim belgilaridan biri — bu ijtimoiy farqlardir. Uning fikricha, sotsial stratifikatsiya odamlarning muayyan ijtimoiy sinf yoki iyerarxik martaba qatlamiga tabaqalanishdir.

Bugungi globallashuv va ijtimoiy o'zgarishlar davrida esa jamiyatdagi tengsizliklar, tabaqalararo farqlar va ijtimoiy harakatchanlik masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu boisdan ijtimoiy stratifikatsiya konsepsiyalarini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhimdir.

Ijtimoiy stratifikatsiya — jamiyat a'zolarining iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan turli qatlamlarga yoki sinflarga bo'linishi hodisasi. Bu jarayon jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va farqlarni tashkil etadi, shuningdek, uning ijtimoiy tuzilishini ifodalaydi.

Stratifikatsiya jamiyatda kuch, boylik, maqom va imkoniyatlarning noteng taqsimlanishini aks ettiradi. Shu boisdan ijtimoiy stratifikatsiyani o'rganish, uning shakllari, sabablari va oqibatlarini tahlil qilish sotsiologiya fanining muhim vazifalaridan biridir. Ijtimoiy stratifikatsiya masalasi sotsiologiya fanining shakllanishidan boshlab yetakchi mavzulardan biri bo'lib kelgan. Turli davrlarda

olimlar stratifikatsiyaning mohiyatini, tuzilishini, kelib chiqish omillarini va jamiyat taraqqiyotidagi rolini turlicha izohlagan.

Adabiyotlar tahlili: Klassik sotsiologlar — Karl Marks, Maks Veber va Pitirim Sorokinning asarlarida stratifikatsiya nazariyasi chuqur yoritilib, keyingi davr sotsiologlari tomonidan yanada boyitilgan.

Karl Marksning “Kapital” asari va boshqa iqtisodiy-falsafiy ishlanmalarida ijtimoiy stratifikatsiya sinfiy jamiyatning tabiiy mahsuli sifatida talqin qilinadi. Marksning fikriga ko’ra, jamiyatning tabaqalanish sababini ishlab chiqarish vositalariga egalik bilan bog’lash lozim. Jamiyatda ikki asosiy sinf — burjuaziya va proletariat mavjud bo’lib, ular o’rtasidagi ziddiyat jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi.⁵⁷

Maks Veber Karl Marks nazariyasini kengaytirib, stratifikatsiyani faqat iqtisodiy mezonlarga emas, balki boshqa omillarga ham bog’liq ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, stratifikatsiyaning uch asosiy omili mavjud:

1. Maqom (status) - jamiyatdagi ijtimoiy hurmat va mavqei.
2. Boylik (klass) — iqtisodiy imkoniyatlar va mulk.
3. Siyosiy kuch (partiya) — siyosiy hokimiyat va ta’sir doirasi.

Pitirim Sorokin esa ijtimoiy stratifikatsiyani jamiyatning va universal xususiyati sifatida izohlaydi. Uning fikriga ko’ra, har qanday jamiyat qatlamlarga ega bo’lib, bu qatlamlar o’rtasida doimiy ravishda ijtimoiy harakatchanlik sodir bo’ladi. Sorokin stratifikatsiyani vertikal (yuqoriga yoki pastga ko’tarilish) va gorizontal (ixtisoslik yoki hudud o’zgarishi) harakatchanlik turlari orqali tahlil qiladi. U ijtimoiy tizimlarni ochiq va yopiq jamiyatlarga ajratadi: ochiq jamiyatda mavqe o’zgarishi osonroq bo’lsa, yopiq jamiyatda tabaqalar o’rtasidagi o’tish deyarli imkonsiz bo’ladi. Sorokinning bu g’oyalari zamonaviy ijtimoiy harakatchanlik tadqiqotlariga nazariy asos yaratdi.

Shu tariqa, Marks, Veber va Sorokin tomonidan shakllantirilgan nazariyalar ijtimoiy stratifikatsiya masalasini turli nuqtai nazarlardan yoritib, jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy tuzilishining chuqur qatlamlarini ochib beradi. Keyingi davr sotsiologlari — Davis va Moore, Darendorf, Giddens, Rayt va boshqalar — mazkur nazariyalarni davom ettirgan holda stratifikatsiyaning zamonaviy ko’rinishlarini, yangi tabaqalarning paydo bo’lishini va global tengsizlik jarayonlarini kengaytirib tahlil qilganlar.

Asosiy konsepsiyalar. Sotsiologiyada ijtimoiy stratifikatsiyani tushuntirish uchun bir necha asosiy konsepsiyalar mavjud:

1. Funktsionalizm

⁵⁷ Karl Marks, Kapital: Tovar va pul, ishlab chiqarish jarayoni (1867).

Talab qilinadigan asosiy nazariya: stratifikatsiya jamiyatning barqaror ishlashi uchun zarur. Talcott Parsons va Davis-Moore nazariyasiga ko'ra, yuqori malakali ishlarni bajaradiganlar ko'proq mukofotlanadi, bu esa motivatsiyani oshiradi. Tanqid: bu nazariya tengsizlikni tabiiylashtiradi va ijtimoiy adolatsizlikni e'tibordan chetda qoldiradi.

2. Tanlash va nizom nazariyasi (Conflict Theory)

Karl Marks va boshqa konflikt nazariyachilarining fikricha, stratifikatsiya ijtimoiy resurslarni nazorat qilish va ularni saqlash uchun mavjud. Boy va qudratli guruhlar o'z mavqeini saqlash uchun resurslarni monopoliyalashadi, past qatlam esa cheklangan imkoniyatlarga ega bo'ladi. Stratifikatsiya jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatning asosiy manbai sifatida ko'riladi.

3. Symbolik interaksionizm

Stratifikatsiya insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarda, belgilar va tushunchalarda aks etadi. Masalan, kiyim, til, ta'lim darajasi kabi belgilar orqali jamiyatdagi mavqe ifodalanadi. Bu yondashuv stratifikatsiyaning kundalik hayot va shaxsiy identifikatsiya bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

4. Postmodern yondashuv

Stratifikatsiya ko'p o'lchovli va kontekstga bog'liq deb hisoblanadi. Yagona ierarxiya o'rniga, turli ijtimoiy guruhlar o'zaro aloqalar va o'ziga xos resurslar orqali ajraladi. Bu yondashuv globalizatsiya va madaniy diversifikatsiyaning stratifikatsiyaga ta'sirini tahlil qiladi.⁵⁸

Xulosa. Hozirgi davrda ijtimoiy stratifikatsiya konsepsiyasi nafaqat nazariy tahlil uchun, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Ushbu konsepsiyalar yordamida jamiyatdagi tengsizlik va imkoniyatlar tafovutlarini aniqlash, ijtimoiy siyosatni shakllantirish, ta'lim va ish bozorida adolatli tizimlarni yaratish mumkin. Masalan, hukumat va nodavlat tashkilotlar stratifikatsiya tahlilini asos qilib, past qatlamdagi fuqarolar uchun ijtimoiy yordam, malaka oshirish dasturlari va imkoniyatlarni kengaytiruvchi loyihalarni amalga oshirishi mumkin. Shu bilan birga, stratifikatsiya konsepsiyasi jamiyatda ijtimoiy xabardorlikni oshirish, ziddiyatlarni kamaytirish va adolatli jamiyat qurishga hissa qo'shadi.

Natijada, ijtimoiy stratifikatsiya konsepsiyalari sotsiologik ilm-fan uchun muhim bo'lish bilan birga, hozirgi davr jamiyati uchun amaliy strategiyalarni ishlab chiqishda, resurslar va imkoniyatlarni teng taqsimlashda va barqaror ijtimoiy tizimni yaratishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

⁵⁸ Talcott Parsons – The Social System (1951) – funksionalizm va jamiyatdagi ierarxiya nazariyasi.

1. Karl Marks, Kapital: Tovar va pul, ishlab chiqarish jarayoni (1867).
2. Karl Marks va Fridrix Engels, Iqtisodiy-falsafiy ishlanmalar (1844)
3. Talcott Parsons – The Social System (1951) – funksionalizm va jamiyatdagi ierarxiya nazariyasi.
4. Davis, Kingsley & Moore, Wilbert E. – “Some Principles of Stratification” (1945) – ijtimoiy stratifikatsiya va motivatsiya nazariyasi.
5. Sotsiologiya //O’quv qo’llanma. Ubaydullaeva R.A., Bekmurodov M.B.,
6. Ota-Mirzaev O. B. va boshq. Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi.